

Modification of electoral law of Ukraine is argued on the basis of the generalization of formation procedure of the Germany higher representative body.

УДК. 340.0

А. М. Шульга

ПОНЯТТЯ «ЛЮДИНА», «ОСОБИСТІТЬ», «ІНДИВІД», «ГРОМАДЯНИН» ЯК ЕЛЕМЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВ ОСВІДОМОСТІ ЮРИСТА

Стаття репрезентує загальну змістовну характеристику понять «людина», «особистість», «індивід», «громадянин» з позицій сучасної загальнотеоретичної юриспруденції, з огляду на потреби юридичної практики, положення чинного вітчизняного законодавства.

Незважаючи на достатньо тривалий історичний розвиток філософії, психології, соціології, юридичних та інших наук, де використовуються поняття «людина», «особистість», «індивід», «громадянин» (дані поняття є близькими, але не тотожними), дотепер усе ще немає єдиного, універсального розуміння даних термінів, існують різні їх доктринальні інтерпретації, що «вносить певні труднощі при їх використанні і застосуванні як у науці, так і на практиці» [1, с. 22]. У зв'язку із наведеним метою даної статті є з'ясування особливостей розуміння зазначених понять з позицій сучасної загальнотеоретичної юриспруденції, з огляду на потреби юридичної практики, положення чинного вітчизняного законодавства.

З точки зору і повсякденного (побутового), і наукового (доктринального) мислення, поняття «людина» достатньо давно позиціонується у мисленні як неоднозначне. Уже в німецькій класичній філософії з'являється в розробленому виді поняття людини як родової істоти. Наголошується на тому, що поняття «людина» є подвійним: по-перше, за його допомогою ми мислимо про людину як про родову істоту, по-друге, – як про будь-якого конкретного індивіда [2, с. 90–91].

Сьогодні наближення до істини при з'ясуванні природи людини однозначно припускає бачення *багатомірності* цієї природи, врахування «тілесно-душевно-духовної організації» людини [3, с. 511]. Але зрозуміло, що шлях до істини при з'ясуванні природи людини має починатись із формування найпростіших, елементарних явлень про людину як «вищий ступінь живих організмів на Землі» [3, с. 511]. У першому наближенні (матеріалістичному) необхідно бачити, що людина – це «біосоціальна істота» [4, с. 539]. Як вважає П. М. Рабінович, кожна – особливо доросла – людина є учасником (суб'єктом) суспільного життя, «частинкою» соціуму. Тому вона являє собою істоту *біосоціальну* [5, с. 6]. Слід зазначити, що наразі при визначенні поняття людини поряд із традиційним терміном «біосоціальна істота» також часто використовується поняття «біопсихо-

соціальна істота». При сучасному матеріалістичному підході до розуміння природи людини, у змістовному плані характеристики людини як біосоціальної істоти або біопсихосоціальної істоти збігаються. Інакше кажучи, при характеристиці людини як біосоціальної істоти завжди використовується поняття «психіка» (розкривається зв'язок психіки з біологічним і соціальним, з'ясовується діалектика взаємозв'язку біологічного, психічного, соціального), тоді як словосполучення *біопсихосоціальна істота* саме по собі вказує на необхідність такої характеристики.

Природне (біологічне) у людині, у найпершому наближенні, – це її тілесний організм, тілесна оболонка. Тілесний організм, з яким пов'язані, приміром, такі поняття як «стать», «генотип», «опорно-руховий апарат», «кров», «легені», «серце», «мозок» – першооснова, матеріальна *передумова існування й розвитку психіки* людини, її *нейродинаміки* – вищої нервової діяльності: пам'яті, мислення, емоцій і почуттів, характеру, мотивації, волі.

Поведінкові можливості людини насамперед невіддільні саме від її *головного мозку* й функцій, які він виконує. Приміром, ліва півкуля мозку відповідає за логіку, розумну поведінку, права – за інтуїцію, емоції (інтуїтивну, емоційну поведінку). Саме *головний мозок* людини як певний біологічний субстрат – це матеріальна основа психіки [6, с. 138]. *Психіка* людини є властивістю, *функцією мозку*, суб'єктивним відображенням об'єктивного світу (реальної дійсності). З огляду на рівні психіки, її вищий рівень, властивий саме людині, утворює *свідомість* – вищу, інтегруючу форму психіки, результат суспільно-історичних умов формування людини в трудовій діяльності, у процесі її постійного спілкування з іншими людьми.

Що стосується власне *суспільного* (соціального) аспекту буття людини, його класичне істотне значення у контексті характеристики людини як такої відображає хрестоматійний крилатий вислів Аристотеля: «*Homo est animal sociale*», що означає «Людина – суспільна істота» [7, с. 72]. Суспільство – середовище формування свідомості, мислення, інтелекту, почуттів людини. *Соціальну детермінацію* вищих психічних функцій людини доводить факт розвитку дітей, ізольованих від людей. Знайдені тваринами й вирошені ними («реальні Мауглі»), такі діти (4–8 років) повністю уподібнювались чотириногим. Зустріч цих дітей із людьми показала, що їх вже майже неможливо навчити навіть елементарним людським навичкам [8, с. 247].

Соціальне в людині відображається поняттям «особистість». Як зауважує В. К. Пухликів сполучною ланкою між поняттями «людина» і «суспільство» є поняття особистості [2, с. 92]. Головне в особистості – її *соціальна якість*. В українській або російській літературній мові при тлумаченні терміна «особистість» завжди наголошується на тому, що під особистістю насамперед слід розуміти конкретну людину у світі характеристики її *соціальних якостей*.

Особистість (як синоніми можуть використовуватись терміни «особа», «індивідуальність») – це: а) конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки і т. ін. [9, с. 685]; б) людина як носій яких-небудь властивостей [10, с. 289].

Нерідко поряд із поняттями «людина» і «особистість» вживається і термін «індивід». *Індивід* (або «індивідуум» – від лат. «individuum» неподільний) – це людина, що розуміється як самостійна істота, котра має розум, може розпоряджатися собою, але одночасно у зовнішніх своїх відносинах вона є і носієм загальнолюдських достоїнств [3, с. 177]. Інакше кажучи, індивід – це одиничний представник людського роду, окремо взята людина безвідносно до її реальних антропологічних і соціальних особливостей. Людина, що народилась – індивід, але індивід, який ще не є людською індивідуальністю. Індивід стає індивідуальністю тоді, коли він перестає бути тільки «одиначкою» людського роду і отримує відносну самостійність свого буття у суспільстві, стає *особистістю* [4, с. 162, 539].

В аспекті, максимально наближеному до потреб юридичної науки і практики, термін «індивід» насамперед необхідно пов'язувати з терміном (поняттям) «індивідуального суб'єкта права» (є поняттям теорії правовідносин). Останній є логічно і граматично похідним від першого. Термін «індивідуальні суб'єкти» як вид суб'єктів права традиційно використовує С. С. Алексєєв, який, зокрема, вказує, що до кола даних суб'єктів належать громадяни, тобто індивіди, що мають громадянство даної країни, іноземні громадяни, а також особи без громадянства [11, с. 71].

Юридизація бачення *особистості* припускає її бачення як *людини*, що має у суспільстві автономне становище (статус) і відповідно до цього має певний комплекс прав, свобод, обов'язків [12, с. 5]. Тобто оскільки права і свободи людини являють собою її *можливу* поведінку, а «обов'язки» – *належну* поведінку, на нашу думку, з огляду на зазначене і усе вищенаведене, можна говорити про те, що **особистість** – це людина, котра отримала розвиток у суспільстві, здатна до свідомої, вольової як можливої, так і належної поведінки.

Визначень поняття особистості існує багато. Кожне з таких визначень відображає особливості тієї чи іншої суспільної науки. Приміром, філософська наука звертає увагу на те, що особистість – це людський індивід в аспекті його соціальних якостей, що формуються у процесі історично конкретних видів діяльності та суспільних відносин [4, с. 238]. Зрозуміло, що і специфіка *юридичної науки* припускає наявність у відповідному визначенні певної термінології.

Терміни «свідомість», «воля», «поведінка» належать до кола тих основних класичних термінів, які обов'язково повинні мати місце у визначенні поняття особистості, наближеному до потреб *правового регулювання* суспільних відносин. Пояснюється це тим, що на *суспільні відносини* впливати правом можна лише тією мірою, якою

дії людей підвладні їх свідомості [13, с. 438], право регулює відносини, які *проходять через волю і свідомість людей* [14, с. 297]. Інакше кажучи, право регулює лише *свідому, вольову поведінку*. «Юридичні норми не можуть регулювати дії, скоєні у стані гіпнозу, психічної хвороби, фізичного примусу. Наприклад, заподіяння шкоди психічно хворою людиною не може розглядатись як правопорушення» [14, с. 297].

У текстах нормативно-правових актів законодавець нерідко використовує і поняття «громадянин», яке вказує на належність людини на правовій основі до певної держави, на існування певного зв'язку (юридичного) між конкретною людиною (особистістю) та даною державою. Зазначений зв'язок відображає категорія «громадянство». Громадянство – передумова наявності у людини (особистості) *правового статусу громадянина* (без громадянства буде інший статус). Громадянство – це *членство* в державі як формі організації суспільства, певний *політико-правовий стан людини* [15, с. 72]. Тобто з огляду на термінологію законодавства (ст. 1 Закону України «Про громадянство України») громадянство являє собою стійкий правовий зв'язок людини (особистості) і держави, який виражається в їх взаємних правах і обов'язках. Таким чином, громадянин – це людина (особистість), яка має *громадянство* даної держави. Відповідна держава за формою правління є республікою. У монархіях терміну «громадянство» відповідає термін «підданство» (підданство – синонім поняття «громадянство» стосовно монархічних держав) [16, с. 53–54, 229–230].

З огляду на зазначене як основні висновки насамперед необхідно визначити, що сьогодні при визначенні поняття людини поряд із традиційним терміном «біосоціальна істота» нерідко використовується також термін «біопсихосоціальна істота», проте у змістовному плані їх характеристики збігаються. Під індивідом розуміється людина як відносно відокремлена соціальна одиниця певного соціуму. Зважаючи на потреби юридичної науки і практики термін «індивід» слід передусім пов'язувати з терміном (поняттям) «індивідуальний суб'єкт права» (є поняттям теорії правовідносин). Юридизація бачення особистості припускає її розуміння як людини, котра отримала розвиток у суспільстві, здатна до свідомої, вольової як можливої, так і належної поведінки. Громадянин – спеціальна юридична категорія, яка вказує на існування у часі і просторі формально-юридичного зв'язку між конкретною людиною і державою.

Список літератури: 1. Трубников В. М. Человек, индивид, личность, субъект деятельности / В. М. Трубников // Від громадянського суспільства до правової держави : тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – С. 21–30. 2. Пухликов В. К. Человек и общество : К проблеме гуманизации социально-философского мышления / В. К. Пухликов. – М. : Наука, 1990. – 140 с. 3. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост.: Э. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М. : ИНФА-М, 1998. – 576 с.

4. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с. 5. Рабінович П. Приватне й публічне у природному праві та законодавстві / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2005 – № 3. – С. 3–15. 6. Хасанова Г. Б. Целостная модель человека как основа проектирования профессионального образования специалиста социальной работы / Г. Б. Хасанова, Н. Ш. Валеева // Фундаментальные исследования. – 2008. – № 6. – С. 137–139. 7. Крилаті латинські вислови / укл. Ю. В. Цимбалюк, Г. О. Краковецька. – К. : Вища школа, 1976. – 191 с. 8. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность. / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1986. – 448 с. 9. Глумачний словник сучасної української мови / укл. Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко / за ред. проф. В. С. Калашника. – Х. : Белкар-книга, 2005. – 800 с. 10. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1984. – 816 с. 11. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия : Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с. 12. Алексеев С. С. Государство и право. Начальный курс / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1993. – 176 с. 13. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. проф. М. Н. Марченко. – Т. 2. Теория права. – М. : Зерцало, 1998. – 656 с. 14. Теория государства и права / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1985. – 480 с. 15. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Матузов Н. И. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – 292 с. 16. Додонов В. Н. Международное право. Словарь-справочник. / В. Н. Додонов, В. П. Панов, О. Г. Румянцев / под общ. ред. В. Н. Трофимова. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 368 с.

Надійшла до редакції 30.01.2012

Статья содержит характеристику понятий «человек», «личность», «индивид», «гражданин» с точки зрения современной общетеоретической юриспруденции, учитывая потребности юридической практики, положения действующего отечественного законодательства.

Article contains the characteristic of concepts «human beings», «person», «individual», «citizen» from the point of view of modern general-theoretical jurisprudence, considering requirements of legal practice, positions of the operating domestic legislation.